

"יקים הא-ל משכן שילה"

1224517

(על "משכן שילה" בשירי ר' ישראל נג'ארה)

בשישה משירי רבי ישראל נג'ארה¹, המקובצים בספרו "זמירות ישראל"², מצאנו ביטוי ערגה וכיסופים לשיבת האומה הישראלית ל"משכן שילה"³, ושה' ישוב ויקים את "משכן שילה".
להלן בתי השירים, בהם מצאנו ביטוי לכיסופים אלה, בלשונות שונים:

א "אם יתמהמה חכי לו / כי הוא יעלך גם עלה
אל רום אהל משכן שילה / מתוגה חצונך נערי"

(מן הפיוט "גורי גורי יונה", עפ"י מהד' י' פריס-חורב, סימן ט"ו. מכאן ואילך יצוינו מקורות השירים עפ"י סימניהם במהדורה הנ"ל).

ב "...שים אור בעדני / ואל משכן שילה תשוב תעלני
מהרה ענני אורי וישעי"

(בבית האחרון שבפיוט "יודוך רעיוני", סימן כ"ז).

¹ ר' ישראל נג'ארה חי בשנים ה'ש"י (בקירוב) - ה'שפ"ה / 1550-1625. בדורות האחרונים נכתב הרבה על יצירתו, על החשובים שבמחקרים ראה בביבליוגרפיה של מאיר בניהו ב"אסופות" ד' (תש"נ), בראש מאמרו המקיף "רבי ישראל נג'ארה", בעמ' רג.

² ספר שיריו זה ראה אור בדפוס לראשונה בצפת, בשנת ש"מ"ז, והוא שב ונדפס עוד פעמים רבות. לצורך מאמרו נעזרנו במהדורת יהודה פריס-חורב, הוצ' 'מחברות לספרות', תל-אביב, תש"ו, בסיוע מוסד הרב קוק. - ידידי המלומד ר' יהודה כהן יצ"ו, היפנה אותי לשירי ר"י נג'ארה הרלוונטיים שנזקקתי להם לצורך מאמרי, ובהזדמנות זו הריני מודה לו מקרב לב.

³ פייטננו הזכיר את "שילה" גם כשם המשיח (עפ"י סנהדרין צ"ח ע"ב; מדרש שוחר'ט למשלי י"ט ועוד), כמו בפיוט "ירום ונשא", שצויין במהד' פריס-חורב בסימן ק"ע, ועוד. בכך הלך ר"י נג'ארה בעקבות הקדמונים, אולם במאמרו זה נתייחס בעיקר למובאות מפיוטי נג'ארה, בהם השם "שילה" קשור ל"משכן שילה", הוא לכאורה משכן אוהל מועד שהוקם בעיר שילה שבנחלת אפרים, ובה עמד המשכן החל מימות יהושע ועד ימי שמואל הרמתי.

א "קבוץ דודך את נדודך אל עיר חמדתך
יבנה שילה, ולעולם לא ימוט יסודי"

(מן הפיוט "רני יעלה", סימן קכ"ד.)

ד "אל חוד משכן שילה יעלני עליון נזרא
ויתן לי מלא ביתו הדר ותפארה
אזבח באהל זבחי צדק ואזמרה
זמירות ישראל שירי דוד ושיר אגור"

(מן הפיוט "ינעם שיר לחכי", סימן קכ"ו.)

ה "אל משכן שילה תשוב כל צאני, ובחר צבי /
פונן צבי. ותפארה /
ומזבחך אשוב. בתחנה לדרש פדיוס /
מכל-פיד יום. וכל צרה /
שם אשיר שיר ואנוב. בשמחות שירה כים..."

אוצר החכמה

(בבית האחרון של הפיוט "יראה ורעד יבא" בסימן קל"ט.)

ו "יקים האל משכן שילה / ולאסיריו יחיש פדות
ובקדם יפקד, פקודי / המשכן משכן העדות"

(פתיחת הפיוט לשבת 'אלה פקודי', סימן רמ"ח, מן הקובץ "עולת שבת")

השיבה ל"משכן שילה" מתוארת בשירי נג'ארה בלשון עלייה: "הוא יעלך", "תשוב
תעלני" ו"יעלני עליון" (צירוף שיש בו לשון נופל על לשון, בנושא המשפט
ובנשואו). בתיאור משכן שילה משתמש המשורר בביטוי "הוד" ("אל הוד משכן
שילה יעלני"), המשכן מלא "הדר ותפארה", והוא מכונה מצד אחד "אהל" ("אהל משכן

⁴ מקורו של השם "הר צבי" הוא בחזונות דניאל, שם נזכר האיזור "בין ימים להר צבי קדש"
(דניאל י"א, מה), שפירושו (בפירושו לספר דניאל): "בין הים הגדול... לבין הר הבית", ולהלן
עוד נשוב לדון במשמעות "הר צבי" בשירי נג'ארה. הביטוי "צבי" בשירו זה של נג'ארה, כאשר
הוא צמוד ל"תפארה", בשורה שלאחר מכן ("כונן צבי ותפארה") משמעו יופי, אך יש גם ש"צבי"
הוא מכינוי הבורא, על סמך איזכורו האליגורי בשיר השירים: "דומה דודי לצבי" (שם, ב', ט),
ועל יסוד לשון פיוטית זו חזן נג'ארה "ידד ידידי יברח כצבי" (בראש השיר שסומן באות ו.),
והשימוש ב"ידיד" ככינוי לבורא - נפוץ מאוד.

שילה), ומאידך גיסא שילה היא "עיר ממוקמת". המשכן מצוי במקום גבוה (אם במשמעות הטופוגרפית: על ראש ההר, ואם במובן הרוחני: רם ונישא, כפי שחרז המשורר: "אל רוס אהל משכן שילה..."⁵, וההר שעליו יכונן ה' (המכונה "לצי") קרוי "הר לצי"⁴).

החזרה לשילה היא שיבה אל מקום שהאומה הייתה בו בעבר: "משכן תעלני" ו"משכן", והציפייה היא שה' יפקוד את משכנו "כקדם".¹²³⁴⁵⁶⁷ השיבה למשכן שילה מעוררת שמחה ומשכיחה אבל וצער: "ממוגה חלנך נערי", "ואזמרה" ועוד: "שם אשיר שיר ולנוצצ נשמחות שירה כיס".

על מנת לנסות למצוא את שורשיהם של הכיסופים לשילה בשירת ר"י נג'ארה, תרנו תחילה אחרי פיוטיהם של פייטני ארץ ישראל הראשונים, ואף שלא מצאנו בהם ביטוי ערגה ל"משכן שילה", מצאנו באחת מקינותיו של ר' אלעזר הקליר לתשעה באב, את "שילה" כמקום שראוי היה לעמוד "לעד", בהיותו "כמלה מעפה", כלומר ראשית ההפרשה מלחם הארץ, כנראה סמל לראשית התנחלותו של העם בארצו, וזו לשון הקינה⁵:

"...פצו [פיהם] חג ה' בשלו / דמו כי לעד יהיה שם מושלו"⁶
 פעלו שקר והשילו / עד כי יבא שילה
 שילה רצה כחלה מעפה / ונמאס באשר בו נעשה
 ראו מה עברה עושה / לכל אשר חפץ עשה..."⁷

(מן הקינה 'איכה את אשר כבר עשוהו')

בקינה זו מזכיר הקליר את מעלתה של שילה המדומה ל"חלה מעפה" - חלה מן הבצק, על סמך לשון התורה ביחס ל"חלה": "ראשית ערסתכם חלה תרימו

⁵ עפ"י מהדורת ד' גולדשמידט, עמ' סג.

⁶ במשמעות: השיל אותו, כלומר הסיר אותו (גולדשמידט) - את המשכן. צורה נדירה זו: 'השילו' מן השורש נש"ל, אמנם איננה מצויה במקרא, אך קיימת הצורה 'של נעליך' (שמות ג', ה) ו'של נעלך' (יהושע ה', טו) - בהוראת הסר, חלוצ, והקליר בחר בצורה 'השילו' לצורך חריזה עם 'שילו' (או 'שילה').

⁷ "מושלו" כאן הינו כינוי לקב"ה: המושל שלו (של משכן שילה), וזאת על סמך פסוקים שונים במקרא בהם הקב"ה מכונה "מושל": "אלהים משל ביעקב" (תהל' נ"ט, יד); "משל עמים" (שם, ק"ה, כ); "מושל בכל" (דה"א כ"ט, יא) ועוד, וברוח זו פירש ד' גולדשמידט את הביטוי "מושלו" בקינת הקליר: "מושב השכינה".

תרומה... (במדבר ט"ו, כ), כלומר: יש להפריש מראשית הלישה (של הבצק, העיסה)⁸ "חלה", הנחשבת אף היא כתרומה, ולכן היא "קדש".

בגלל קדושתה של שילה מובן מדוע ישראל "דימו כי לעד יהיה שם מושל", כי בקדושה לא חל כליון או הפסד, ולכן היא נצחית. מה שלא זכו ישראל בהקמת המקדש הראשון בארץ-ישראל בשל ה"עברה" הנרמזת, הם יזכו בגאולה העתידה כש"הדוד" ישוב ויבנה את שילה, "ולעולם לא ימוט יסודי", כלשון ר"י נג'ארה.

ר' אשתורי הפרחי, בעל הספר "כפתור ופרח"⁹, מזכיר את שילה במסגרת מחקריו על נחלות השבטים וזיהוי המקומות הנזכרים במקרא, כפי שהוא ראה אותם בעיניו בימיו, בעת שעבר את הארץ לאורכה ולרוחבה. בתארו בפרק י"א את מסלול הדרך משכם לשילה, הוא מאשר שזה אותו המסלול המתואר בסוף ספר שופטים (כ"א, יט). בהגיעו במסעו לשילה הוא כותב:

"עוד היום שם כיפה, קורין לה (=הערצים) 'קנת אלסכינה', כלומר: כיפת השכינה" (עמ' סח).

אף שבהמשך דבריו, במנותו את המקומות הקדושים בארץ, אין הוא מזכיר במפורש את שילה, אין ספק שבדבריו על המקומות הקדושים בארץ (דברים שנביא להלן) הוא מתייחס גם לשילה, שלפי חז"ל הייתה אחד מן המקומות בארץ ששרתה בהם השכינה¹⁰. ואלה דבריו ביחס למקומות הקדושים:

"...שמואל נחמדותו היה מצקק תמיד מקומות שהיה בהם קדושה, כמו שכתוב:

'והלך מדי שנה וסבב בית אל והגלגל והמצפה...' (שמואל א' ו', עז"ל)¹¹... וכן

⁸ אין כאן המקום לבדיקה אטימולוגית יסודית של השם "עריסה" בתיבה "ערסיתכם", ונסתפק לענייננו בהוראה המקובלת של הפועל ער"ס בארמית: ערבוב קמח במים לצורך לישא.

⁹ א. ר' אשתורי חי בראשית האלף השישי, במאה ה"ג-ה"ד למניינם.

ב. לצורך מאמרנו נעזרנו במהדורה החדשה של "כפתור ופרח", שיצאה לאור ע"י ביהמ"ד להלכה בהתיישבות, תשנ"ז, וציוני המקורות במאמר הינם עפ"י מהדורה זו.

¹⁰ "אמר רבי: נארכע מקומות שרמה שכינה על ישראל: נשילה, ונוב, וגבעון וזית עולמים..." (זבחים ק"ח ע"ב).

¹¹ פסוק זה שאשתורי הפרחי מביא כאסמכתא למנהגו של שמואל לפקוד את המקומות הקדושים, נכתב בהקשרו לציין את מנהגו של שמואל בהיותו שופט-מנהיג, לפקוד את המקומות הנזכרים, על מנת לשפוט בהם את ישראל, ויש לזכור שחורבן שילה ארע בנעוריו של שמואל כאשר טרם היה שופט, בימי שיפוטו האחרונים של עלי. אין להתפלא איפוא שהכתוב לא הזכיר בין שאר המקומות ששמואל ביקר בהם, את שילה, כי אז שילה כבר הייתה חרבה וככל הנראה נעזבה מיושביה.

(1) על הפס' "עד כי יבא שילה" (בראש' מ"ט, י) כתב הרב הופמן¹⁵:

"מובנה של 'שילה' היא עיר המנוחה. לפי פירושים רבים קיבלה העיר אותו השם, מכיון שישראל נקהלו שם והגיעו למנוחתם אחרי מלחמה רבת שנים. גם במשנה (זבחים י"ד, ו) שנינו: "'מנוחה' - זו שילה". תפקידו של ישראל היה להקים משכן לה' שישכון בתוכם. בהגיעו למנוחה, על ישראל למלא תפקיד זה. הרי כך נדר יעקב אבינו: 'ושבתי בשלום אל בית אבי... והאבן הזאת... יהיה בית אלקים' (שם כ"ח, כא-כב), ומתאימה הברכה שבפיו של יעקב אבינו: 'לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו', כלומר: יהודה יצא בשבט ומחוקק בראש כל ישראל, 'עד כי יבא שילה', כלומר: [יבוא] לעיר המנוחה, להעמיד שם את המשכן.

אמנם לא הפכה שילה, כתקוותם של ישראל, לעיר המנוחה הקבועה. מפני חטאותיו [של העם] ניטש משכן שילה, ועל יהודה הוטל כעת מחדש להנחות את העם לעיר המנוחה ירושלים - ירושת השלום נקראת עיר זו, שבה קבע דויד מקום בית עולמים ... בעתיד ינחה נצר משבט יהודה את ישראל לעיר המנוחה הנצחית, ל"שילה" האמיתית, ושלום לנצח ישרור בעולם...".

בהמשך דבריו מעורר הרב הופמן תמיהה על כך שבספר יהושע לא מצוי נימוק לבחירת שילה, בתום שנות כיבוש הארץ, לצורך הקמת המשכן דווקא בה. הרב הופמן מעלה השערה שגם לבחירת שילה יש שורשים עמוקים מימי האבות, כמו לבחירתה של ירושלים. ירושלים נבחרה למקום המקדש בגין מעשה העקידה, שאברהם אבינו עקד שם את יצחק בנו, וגם לבחירת שילה יש זיקה לימי האבות, לימי יעקב אבינו. יעקב נאלץ להלחם באמורי, בחרבו ובקשתו (עפ"י בראשית מ"ח, כב), והייתה זו מלחמה ניסית שנרמזה בכתוב: "ויסעו ויהי חַתָּת אלקים על הערים אשר סביבותיהם ולא רדפו אחרי בני יעקב" (שם, ל"ה, ה). מלחמה זו ארעה בעת שיעקב היה בדרכו משכם לבית אל. במסילה זו יעקב זכה

¹⁵ פירושו לספר בראשית תורגם לעברית ע"י ר' אשר וסרטייל יצ"ו, ואולם לפי עדות המתרגם לא נמצא מפירושי הרב הופמן לספר בראשית אלא עד פרק ל"ז בלבד (עד ועד בכלל). הדברים שהבאנו בשם הרב הופמן לפס' "עד כי יבא שילה", פורסמו בתרגום לעברית ב"המעין" גליון טבת תשמ"ג, עמ' 4-6, ומקור הדברים הוא בירחון "איזראליטישה מונטסשריפט", מ-10 בינואר 1884, ונכתבו כמו מרבית מחקריו בשפה הגרמנית. התיבות שבסוגריים מרובעות הינן השלמות-הסבר שלי (ש.ה.).

כלומר: אלמלא חטאו ישראל, יכול היה משכן ה' בשילה לעמוד לעד. ואולם משחטאו ישראל, ושילה חרבה, ציפו הכול לעת שיבואו לירושלים, "עיר המנוחה, עיר הקודש, ממנה יצא השלום הנצחי".

על פי השקפה זו יש שני מקומות בארץ ישראל המכונים בשם "שילה": המקום הראשון היא העיר שבנחלת אפרים, בין ירושלים לשכם, שזהו שמה המזהה בלשון בני אדם. המקום השני היא ירושלים, בירת מלכי בית דוד ועיר המקדש, שבכינוי חזוני מכונה "שילה"¹⁸. לפי הרב הופמן יש איפוא "שילה" ארצית, זמנית, ויש "שילה" האמיתית, הנצחית.

אח"כ 1234567

ברוח זו אפשר אולי להסביר גם את איזכורה הרבים של "שילה" בשירת ר"י נגארה, כשכוונת המשורר איננה לעיר שילה שבנחלת אפרים, אלא ל"שילה" = ירושלים. היות ור"י נג'ארה הסתופף בין חבורת המקובלים בצפת, חבורתו של האר"י וגוריו, יש מקום להניח, שהמשורר השתמש, כמקובל שם, בשפת הסמלים, ש"שילה" עשויה להיות אחד מביטוייה.

* *
*

-
- ¹⁸ א. אמנם בין שבעים השמות שירושלים נקראה בהם, שחז"ל מנו אותם במדרשיהם, לא נכללת "שילה", לכן כוונת הרב הופמן, ככל הנראה, למשמעות הרעיונית-סמלית של "שילה": שלום ושלווה, ואכן מצאנו בין כינוייה הרבים של ירושלים גם את הכינויים "שלם" ו"שלום".
- ב. את חזונו של יחזקאל "ןשם העיר מיום (=מן היום ההוא ואילך:) ה' שמה", בחיתום ספרו, אין צורך לבאר שהשם "ירושלים" יוסב ל"ה' שמה", אלא יש בנבואה זו כוונה ייעודית לאופייה החדש של ירושלים העתידית, והשווה גם לנבואת ירמיהו ל"ג, טז.
- ג. בטרמינולוגיה הקבלית משמש הניב "משכן שילה" ביטוי למקום השראת השכינה, מעין מה שהיה במקדש שילה, המקום בו הקב"ה השכין את שכינתו בפעם הראשונה בארץ ישראל. לפי תפיסה זו ירושלים תפסה את מקומה הרוחני של שילה, כששלמה בנה בה את בית המקדש, והשכינה עברה לשכון בו כמו בשילה בראשונה (עפ"י דברים שנמסרו לי מפי המקובל הרב דוד בצרי שליט"א).
- ד. שיטת הרד"צ הופמן על "שתי שילה": שילה הזמנית ושילה הנצחית, מתבארת יפה עפ"י הגישה הקבלית שהצגנו בסעיף הקודם של הערה זו. אמנם לא שמענו שמשנתו של הרב הופמן הושפעה מתורת הנסתר, מן הקבלה, אך "לא שמענו" איננו ראייה, ואין זה מן הנמנע שכאן קרובה שיטתו לדרך הקבלה.

בתקופה שנמשכה 369 שנה¹⁹ נחשב המשכן בשילה "המקום אשר יבחר ה'", ואכן מצאנו במקורות חז"ל שלא רק המקדש בירושלים נקרא "צית הנחירה", אלא גם משכן שילה כונה בביטוי ייחודי זה²⁰, ששמור בדרך כלל לבית המקדש שבירושלים.

בחירה זו ע"י ה' ביחס לשילה, "במקום אשר יבחר ה'", כמוה כבחירת מלך בישראל, שאף היא חייבת להיות בחירה ע"י ה': "אשר יבחר ה' אלקיך בו" (דברים י"ז, טו), ואכן על המלך הראשון בישראל, שאול בן קיש משבט בנימין, נאמר: "אשר בחר בו ה'" (ש"א י', כד), והוא גם מכונה "בחר ה'" (ש"ב כ"א, ו). שתי בחירות אלו, של מקום המקדש ושל המלך, היה מן הדין שתתקיימנה לעד, אולם החטא גרם בשתיהן, שבחירות אלו בטלו והועברו מן הנבחר הראשון - למה, או למי - שהיה טוב ממנו. ביחס לשילה נאמר:

"ויטש משכן שלו... וימאס באהל יוסף, ובשבט אפרים לא בחר, ויבחר את שבט יהודה את הר-ציון אשר אהב" (תהל' ע"ח, ס-סח).
וביחס לשאול משבט בנימין, אחי יוסף, נאמר:
"מאסתיו ממלך על-ישראל" (ש"א ט"ז, א),
ותמורתו: "ויבחר בדוד עבדו..." (תהל' ע"ח, ע).

דבריו של הרב הופמן ביחס למשכן שילה, ש"אילו שמרו ישראל את תורת ה' הייתה שילה נשארת לחלוטין (אולי עדיף היה לתרגם: הייתה נשארת לעד) מקום המנוחה, אבל בעוונותינו החריב ה' את משכן שילה...", דומים מבחינה רעיונית למאמרים שונים של חז"ל, כמו: "ציקש הקצ"ה לעשות חזקיהו משיח... אמרה מידת הדין לפי הקצ"ה: רצש"ע ... חזקיהו שעשית לו כל הניסים הללו ולא אמר שירה לפניך - תעשהו משיח?! (סנהדרין צ"ד ע"א), או: "ראויים היו ישראל לעשות להם נס נימי עורא, כדרך שנעשה להם נימי יהושע, אלא שגרס החטא" (ברכות ד' ע"א ומקבילות). ביסוד מאמרים אלה וכיר"ב טמון הרעיון, שבאדם, או במושא שמדובר בו, היו גלומים מבחינת הפוטנציאל כל המעלות הנדרשות, כדי שיחולו בו הזכויות או ההבטחות הרלוונטיות. אם הללו לא נתקיימו אין זה אלא משום "שגרס החטא"

¹⁹ מסורת חז"ל על משך זמן עמידתו של מקדש שילה, 369 שנה, מצוייה בירושל' מגילה פ"א, הל' יב ובמקומות נוספים.

²⁰ כמובא ב"סדר עולם רבה" סוף פרק י"א: "צית הנחירה שנשלה".

וכי'ב, וככל הנראה ביקש ר"א הקליר לרמוז לרעיון זה בהיגד "ראו מה עברה עושה" (בקינתו "איכה את אשר כבר עשוהו", שהבאנו לעיל)²¹.

יסוד רעיוני זה, שבשילה שבנחלת יוסף, היה גלום הפוטנציאל לשמש מקום המקדש, קשור במערך השבטים הקדום, שמלכתחילה היו בני רחל הראויים למלכות ולמקום המקדש בנחלתם, אלא שבגלל החמצה מסוימת לא התמיד המקדש בנחלת יוסף וגם המלכות מבני בניה של רחל - לא התמידה.

הרעיון הזה רמוז במדרש "בראשית רבה" (פרשה ע', טו), שם דרשו את הכתוב "וללבן שתי בנות: שם הגדלה לאה ושם הקטנה רחל" (בראשית כ"ט, טז):

"[הגדלה לאה] גדולה - צמחנותיה: כהונה לעולם ומלכות לעולם ... זאת

מנוחתי עדי עד' (מהל' קל"ב, יד). 'ושם הקטנה רחל' - קטנה צמחנותיה: יוסף

לשעה, שאל לשעה ושילה לשעה: 'וימאס באהל יוסף ובשבט אפרים לא

בחר' (שם ע"ת, סו)²².

א. השווה גם לדבריהם של בעלי התוספות: "אין הנניא ממנצח אלא מה שלאוי להיום - אם לא היה מוטע" (יבמות נ' ע"א, ד"ה "תדע").

ב. הלשון "שגרם המטע" כציון סיבת ההחמצה לקיום הבטחה אלוקית, מצויה גם בדברי חז"ל נוספים, כמו במס' ברכות ד' ע"א (ביחס ליעקב) ועוד.

א. בפסוקנו באים שני פעלים הפכיים: "בחר" ו"מאס", וזה מן הסגנון המקראי המציין ביטולה של בחירה בפועל "מאס", כמו: "בחרתיך ולא מאסתך" (ישעי' מ"א, ט), "אשר בחר ה' בהם וימאסם" (ירמי' ל"ג, כד) ועוד.

ב. יהושע ב"נ שהועמד בראש העם אחר מות משה, היה משבט אפרים והוא מכונה ע"י חז"ל "ראש למלכות משצט אפרים" ("בראשית רבה" פרשה נ"ט, ט), וגם מבחינה הלכתית נקבע לו מעמד של מלך, כפי שהסיקו מדברי העם אל יהושע: "כל איש אשר ימרה את פיך ... יומת" (יהושע א', יח - רמב"ם הל' מלכים ג', ח), ורשב"ם (בפירושו לבבא בתרא ע"ה ע"א ד"ה "אוי לה לאותה בושח") כתב: "שהרי יהושע היה נביא ומלך כמשה" - כל זאת אף על פי שיהושע לא היה משבט יהודה, שלפי "צוואת הזקן" (היא ברכת יעקב לבניו) רק ליהודה יאתה המלוכה. גם המקדש הראשון בישראל הוקם בשילה אשר בנחלת אפרים, ולא כמצופה בהר המוריה שבנחלת יהודה.

ג. ויפים לענייננו דברי רש"י הירש בפירושו לתהלים ע"ח, סז-סט (בתרגומו העברי של י"ז ליפשיץ): "וימאס באהל יוסף, ובשבט אפרים לא בחר": [וימאס] בשבט אפרים - השבט אשר עד כה הייתה ההנהגה בידו. שבט אפרים לא בנה מחדש את שילה לאחר מפלת האויבים, ולא חזר שוב להנהגת העם... פלשתים לא היו אלא מכשיר ביד ה' להעניש ולהוריד מגדולתו את מי שחדל להיות ראוי לאותה איצטלא (=שבט אפרים בן יוסף). הוא חייב לפנות מקום למקדש חדש (=במקום חדש) ולמנהיגות חדשה".

הווי אומר: מלכות שאול הייתה רק "לשעה", מלכות זמנית ללא המשכיות, וכמוה שילה הייתה רק "לשעה" (אמנם "שעה" ארוכה: 369 שנה), אך לא התמידה לעד.

ואולם מלכתחילה היו ציפיות רמות ביחס לשאול, המלך הראשון בישראל, שמוצאו היה מבנימין, מבניה של רחל, ועל ציפיות אלו נודע לנו מפי הנביא שגילה שמלכות שאול אמורה הייתה להימשך "עד עולם" (ש"א י"ג, יד)²³. הוא הדין ביחס לשילה, "צית הנמירה" הראשון בארץ ישראל, שגם הוא היה מיועד להיכון "לעד" - כלשון ר"א הקליר.

רק מקורות מקראיים מועטים נשתמרו בידינו על המקום שמשכן שילה תפס בתודעת העם באותן 369 שנה של עמידתו. חז"ל השלימו מעט מחקר זה, בין השאר באמצעות הסיפור על השתדלויותיו של אלקנה אבי שמואל, שעמל לשכנע את בני דורו לעלות לרגל לשילה (ב"מדרש שמואל" א', ה). ממסורת זו נמצאנו למדים, שאלמלא השתדלויות אלו, העם לא היה בא מעצמו בהמוניו אל המקדש בשילה.

בימי משכן שילה, בתקופת השופטים, היה מקדש נוסף, שמשך אליו מתפללים, הוא "בית אלהים" שהקים מיכה (שופטים פרק י"ז), אף הוא בהר אפרים, וחז"ל הותירו לנו תיאור "פלסטי" של מבוכת אותו הדור, שראו שתי תמרות עשן מיתמרות משני מוקדים בהר אפרים (המרוחקים זה מזה שלושה מילין בלבד!): ממקדש שילה מכאן ומבית אלהים של מיכה מאידך גיסא, כלשון הברייתא:

ד. אף על פי ששאול "נסכל" במלכותו, כשלא מילא את מצוות שמואל (ש"א י"ג, יד), הודיעו הנביא באותו המעמד: "כי עתה הכין ה' את ממלכתך על ישראל עד עולם" (שם), כלומר: אלמלא חטאת, יכול היית להתמיד במלכותך "עד עולם". דברים אלה, שעומדים לכאורה בסתירה ל"צוואת הזקן" (ברכת יעקב), נתבארו בדרכים שונות ע"י פרשני המקרא, ונסתפק בשתי הצעות הפירוש שהציע הרמב"ן (בפירושו לבראש' מ"ט, י): "אולי היה מולך [זרעו של שאול] על שני אמו: צנימן ואפרים ומנשה, כי יהודה ואפרים כשני עממים נמשכים בישראל, או: יהיה מלך ממנו יד מלך יהודה".

ה. בספרות הקבלה פיתחו את הזיקה בין משכן שילה לרחל, לעומת זיקת ביהמ"ק שבירושלים ללאה, כגון בדברי ר' חיים ויטאל, תלמידו המובהק של האר"י, בספרו "ליקוטי תורה" לפ' תרומה (בחלק 'סעמי המצוות'): מצוות מקדש ומשכן, שמשכן שילה הוא "מידת רחל", ובית המקדש הוא "כנגד מידת לאה", יעויין שם למביני סוד.
²³ ראה ע"כ בפרוטרוט הערה 22. לעיל.

וישראל היו שואלים את עצמם: לאיזה מהם נלך?

על חוסר היחס הראוי מצד העם ל"צית הצמירה" שבשילה, ניתן להסיק בעקיפין גם מן התיאור המפורט של מקומה של שילה, תיאור שלדעתנו הינו מיותר, לכאורה, שכן מקומה של שילה בתקופת השופטים היה צריך להיות ידוע לכל איש, והדרכים המובילות אליו היו צריכות להיות נהירות לכל אדם מישראל באותה התקופה. אף על פי כן מאריך הכתוב מאוד בתיאור מקומה של שילה, ששם נערך "חג ה'" ¹²³⁴⁵⁶⁷מדי שנה בשנה, בתארו במפורט את המסילה העולה לשילה: "הנה חג ה' בשלו... אשר מצפונה לבית אל, מזרחה השמש למסלה העלה מבית אל שכמה, ומנגב ללבונה" (שופטים כ"א, יט).

תיאור ארוך ומסורבל זה, נרשם כאן, לדעתנו, כביקורת סמויה של הנביא, ובכל זאת כביקורת גלויה דייה, שבאה לציין ששילה בתקופת השופטים (על כל פנים בחלק מן התקופה), לא תפסה את מקומה המרכזי הראוי לה כעיר המקדש, עד שהכתוב נצרך לתאר בפרוטרוט את תוואי הדרכים (המרכזיות!) המוליכים לשילה.

הרב יגאל אריאל²⁴ העלה נקודה נוספת של אכזבה משילה: "שילה נועדה להיות משכן לשכינה בישראל, שסביבו יתלכד העם באחדות עליונה... סביב שילה היה אפשר לשמר את עבודת ה' בטוהרתה, לאחד את העם ולגבשו", אלא שפרשת פילגש בגבעה (שלפי חז"ל ארעה כבר בתחילת תקופת השופטים) מורה על הפירוד הנורא, על "חזרה אל השבטיות והפרטיות".

על אף כל אלה, יש יסוד לערגה ולכיסופים למשכן שילה בהר אפרים, כמו שבתודעת האומה נשתמר מקום של כבוד ל"אפרים", אשר מייצג בשמו את בני יוסף, ואשר כונה בשם ה' "בכרי הוא" (ירמי' ל"א, ח), וכבכור הוא זוכה בחלק מועדף, והוא ראוי לרשת את רחל שהיא "עיקרו של צית" (עפ"י "בראשית רבה" פ' 24 בספרו "עוז וענוה" (על ספר שופטים), עמ' 371.

ע"א), עיקרו של בית ישראל, כמאמרו של רשב"י: "לפי שכל הדברים תלוין צרחל, לפיכך נקראו ישראל על שמה: 'רחל מבכה על-בניה'..."²⁵.

אי לכך גם הערגה והכיסופים ל"משכן שילה", שבפיוטי ר"י נג'ארה, יכולים להתבאר לא רק ברוח פירושו של הרב ד"צ הופמן, שבכינוי "משכן שילה" לא נכלל רק המשכן הריאלי, זה ששכן בהר אפרים, במסילה שבין ירושלים לשכם, לעומת "שילה האמיתית", המכוונת לירושלים, אלא יש מקום שלא להוציא לגמרי את משמעות הביטוי "משכן שילה" בפיוטי נג'ארה מפשוטה, שהשם "שילה" אכן מכוון לעיר שילה, העיר הידועה בנחלת אפריים ולמשכן שבה. לביסוס אפשרות זו, אנו מציעים להוסיף את 4 הטעמים האלה:

(1) העיר שילה זכתה שהוקם בה המקדש הראשון הקבוע בארץ ישראל: "אשר שָׁכַנְתִּי שְׁמִי שָׁם בְּרֹאשׁוֹנָה" (ירמ' ז', יב), ואשר ר"א הקליר הגדיר אותה "כחלה מעיקה" (בקינתו "איכה את אשר כבר עשוהו", שהבאנו לעיל), כלומר כחלה המכונה: "ראשית ערסיתכם", וככל הנראה ביקש ר"א הקליר לרמוז בכינוי זה לחביבותה של שילה, בשל ראשוניותה.²⁶

(2) עוד מעלה שמצאנו ביחס לשילה, שבה עלתה שילה אף על ירושלים, באה לידי ביטוי בהלכה וכפועל יוצא במחשבה, שהוגי דעות שונים פיתחו ביחס להלכה זו. לפי המשנה במגילה א', יא ובזבחים י"ד, ו, נאכלו קדשים קלים בשילה "נכל הרואה", כלומר: "נכל מקום שרואה משם" את מקדש שילה (ר"ע מברטנורה בפ"י לזבחים שם: "אפילו מרחוק). בכך עלה שילה על ירושלים, שאכילת קדשים קלים הותרה בה רק לפנים מחומתה.

²⁵א. ובהמשך המדרש שם: "ולא סוף דבר לשמה (=שישראל נקראו על שמה) אלא לשם צנה: 'אולי יִחַנּוּ ה' צבאות שארית יוסף' (עמוס ה', טו), ולא סוף דבר לשם צנה, אלא לשם צן צנה, שגא': 'הבן יקיר לי אפרים' (ירמ' ל"א, יט)", ראה עוד דברי ראב"ע בפ"י להושע ה', ג ד"ה "אני": "ודע...על כן ייקראו כל ישראל - אפרים".

ב. ויפים לענייננו דבריה של פרופ' ש' אליצור בספרה "שירה של פרשה" (הוצ' מוסד הרב קוק, י-ם, תשנ"ט, עמ' 67): "...אף על פי שבניה (=של רחל), יוסף ובנימין נולדו אחרונים בין בני יעקב, זכתה בסופו של דבר לחלק בכורה, שעה שניטלה הבכורה מראובן בחטאו וניתנה ליוסף (ראה דה"א ה', א), רחל הופכת בסופה להיות מה שראויה הייתה - על פי רצונו של יעקב - להיות עיקרו של הבית, וכאילו אף ראשיתה".

²⁶ רעיון חשיבותה של הראשוניות מצוי גם בדימוי שהנביא הושע מדמה את ישראל: "כענבים במדבר מצאתי ישראל, כבכורה כתאנה בראשית האבותיכם" (ט', י), ובדימויו של ירמיה: "קדש ישראל לה' ראשית תבואתה.." (שם, ב', ג): כיון שישראל משולים ל"ראשית תבואתה", שהיא התרומה, ולכן הם קודש, ו"כל אכליו", כלומר: כל המרע לישראל - "יאשמו..." (שם).

(ולא מחוץ לעיר, גם לא במקומות שמשם היה ניתן לצפות אל העיר והמקדש).

על "פריצה" זו אל מעבר לחומות העיר, על התפשטות הרוחניות של שילה ל"כל הרואה", עמד המהר"ל (בחידושי אגדות שלו לזבחים ק"ח), שבאר את הקשר בין "מדריגת" שילה למדריגת יוסף, בניסוח זה:

"...לפי גדול הפרישה של יוסף מן החומרות (=מחטא עם אשת פוטיפר), היה נשילה נאכלים קדשים ככל הרואה (=גם מחוץ לחומותיה, שהן ביטוי לחומרותה), כי דבר זה מורה על מדרגה נדלית, שהיה מתפשט קדושתו של משכן [שילה] - ככל הרואה"²⁷.

בעקבות ראייה זו, שלשילה יש מעלה יתירה על ירושלים בעניין תחום האיזור שמותר לאכול בו קדשים קלים, כתב הרב שמואל בורנשטיין, הוא הרבי מסוכצ'וב²⁸:

"לכאורה נראה שקדושת שילה גדולה משל בית עולמים..."

אולם בעל "שם משמואל" מבאר שבגלל הכינויים הרומזים השונים למקומות שה' בחר בהם: "מנוחה" ו"נחלה" שחז"ל דרשו: "מנוחה" זו שילה, 'נחלה' זו ירושלים, מתברר שאמנם מעלת בית עולמים בירושלים עולה על מעלת שילה. ירושלים מכונה "נחלה" (ואסמכתא לכך יש בדברי הנביאים המכנים את ירושלים "נחלת"), ונחלה "אין לה הפסק". כמו כן בית עולמים שבירושלים עדיף על משכן שילה, מפאת חומרי הבנייה שהוא נבנה מהם, שכן באוהל מועד שבמדבר

²⁷ א. את הקביעה שבשילה אכלו קדשים קלים "ככל הרואה", הסמיכו חז"ל בגמ' זבחים דף ק"ח ע"ב (ובמדרשים שונים), על פסוקים שונים הקשורים ביוסף, כמו: "בן פרת יוסף בן פרת עלי עיף" (בראשית מ"ט, כב), שר' אבהו דרש: "עין שלא רצתה לזון וליהנות מדבר שאיט שלה - מוכה ומאכל כמלך עיפה", וכן דרשת ר' יוסי שדרש את הפסוק "...ורצון שכני סנה, תבואתה לראש יוסף..". (דברים ל"ג, טז) שבברכת משה ליוסף: "עין שלא רצתה ליהנות מדבר שאיט שלה - מוכה ומאכל נין העושים" (זבחים, שם), כלומר: "אף בגדולי שאר שבטים, שנאמרה" (רש"י).

ב. על הרעיון הקושר בין "עין של יוסף" לבין מרחב אכילתם של קודשי שילה "ככל הרואה", עמדו הרבי מסוכצ'וב ב"שם משמואל" לפ' ראה (שנת תר"ע) ד"ה "כ" ו"והענין"; בעל "שפת אמת" לפ' ויחי (שנת תרל"ח) ד"ה "בן פורת יוסף" ובמקומות נוספים. יסוד החשיבה החסידית של בית קוצק-גור בנדון, טמון בדברי מהר"ל בחידושי האגדות שלו לזבחים ק"ח, שהבאנו לעיל. מומלץ לעיין בניתוח הרעיוני היפה של סוגיא מחשבתית זו בספרו של הרב הנדלר (ראה ציונו לעיל בחזרה 12), עמ' 162-168.

²⁸ בספרו "שם משמואל" לפ' ראה שנת תר"ע, עמ' פה, ד"ה "כי לא באתם".

ובמשכן שילה היו חומרים לא רק מן הדומם אלא גם מן הצומח והחי, ואילו בבית עולמים "הקדושה משלשלת ויורדת", כי חלקיו היו "יותר דוממים" (=מן הדומם) מחלקי המשכן, וכל חלקיו נתקדשו, דבר שהיה תכלית הכוונה "שמהיה השראת השכינה מטה מטה, ולכך רק ירושלים נקראה 'נחלה' - שאין לה הפסק", - עיי"ש.

על דברים אלה אפשר להוסיף: בזהו כוונת התורה בבחירת הביטויים "מנוחה" ו"נחלה" ביחס לשילה וירושלים, יש מחלוקת תנאים. לעיל הבאנו את השיטה המקובלת, היא שיטת ר' יהודה, שהביטוי "מנוחה" רומז לשילה, ואולם בצידה של שיטה זו, מובאת במס' זבחים דף ק"ט שיטה נוספת, היא שיטת ר' שמעון, ש"מנוחה" - זו ירושלים, ו"נחלה" - זו שילה. לביסוס הזיהוי "מנוחה" - זו ירושלים, מביא ר"ש את הפסוק "זאת מנוחתי עדי עד" (תה"ל קל"ב, יד), ביטוי המורה על נצחיות. על סמך דברים אלה, ניתן להעלות רעיון זה: אמנם החכמים לא יכלו להכריע בכוונה האלוקית: איזה משני המקומות מכונה "מנוחה" ואיזה מהם מכונה "נחלה", שכן הביטוי "נחלה" נראה אמנם כרומז ל"נחלה נלי מלריס", לנחלה ש"אין לה הפסק" (בניגוד למנוחה ארעית), אך גם בביטוי "מנוחה" נרמזת הנצחיות כלשון המשורר: "מנוחתי עדי עד"²⁹.

אילו זכו ישראל ייתכן ששילה לא הייתה נחשבת ל"מנוחה" ארעית בלבד, למקום מנוחה ממלחמותיהם, ששם השכינו את אוהל מועד ל"שעה", אלא ל"מנוחה" "עדי עד", ל"נחלה שאין לה הפסק".

אחרי ראייה זו של "לכתחילה", שאילו זכו ישראל הייתה שילה עיר ה"מנוחה" שתישאר לנצח "המקום אשר יבחר ה'", באה המציאות, ה"בדיעבד", ששילה חרבה בעוון ישראל, ונבחרה ירושלים תחתיה, כנחלת ה' האמיתית, נחלה ש"אין לה הפסק", ועליה קראו את הפסוק: "זאת מנוחתי עדי עד", בהדגשת "זאת": זאת ולא אחרת.

(3) מעלה נוספת שהייתה לשילה על ירושלים, באה לידי ביטוי בצורת המבנה של משכן שילה, כפי שהוא מתואר במשנת זבחים (י"ד, ח):

²⁹ בפירוש המשניות שלו באר הרמב"ם על פי שיטת ר' יהודה: "באו לשילה: נקרא שילה נים... ונקרא משכן... ואמר שהיה שם בנין לא האל 'מנוחה', לפי שמישכן, ולא הייתה שם נסיעה..."

"צאו לשילה... לא היה שם תיקרה, אלא בית של אבנים מלמטן, ויריעות³⁰ מלמעלן".

כיסוי זה של משכן שילה ב"יריעות מלמעלן", לעומת תיקרת האבן של בית המקדש שבירושלים, איננו חסרון, אלא כפי שנראה להלן יש בו מעלה גדולה. יריעות המשכן, שכיסו בהן את גגו של משכן שילה (ובגין ראוי לו גם הכינוי "אהל" - "אהל שכן באדם" [תהל' ע"ה, ס]), שייכות לכלל מעשי המשכן, מעשים שלא נפסדו ולא בלו מעולם³¹. לפי חז"ל בכל מעשי ידיו של משה שרתה נצחיות, שמנעה אובדן או כיליון, כפי שדרשו את הפסוק "רגנו צדיקים בה", לישרים נאווה תהלה" (תהל' ל"ג, א):

"אל תקרי 'נאווה תהלה' אלא נוה תהלה: זה משה ודוד שלא שלטו שונאים במעשיהם... משה - דאמר מר: משנצנה מקדש ראשון נגנו אוהל מועד³², קרשיו, קרקיו וצריחיו ואדניו ... תחת מחילות של היכל" (סוטה ט' ע"א ומקבילות).

בשל כיסויי של משכן שילה ביריעות אוהל מועד של המדבר, שהם חלק מ"מעשה ידיו" של משה, ומשום כך הינם נצחיים, שלא שלטו בו לא ידי אדם ולא בלאי של שנים או שימוש, יובן מדוע נכון לקרוא על שילה את הפסוק "זאת מנוחתי עדי עד", ומובנים גם דברי ר"א הקליר:

"דימו כי לעד יהיה שם מושלו".

³⁰ ג"א: "היריעות", בה' הידיעה, ולפי 2 הגירסאות הכוונה ליריעות משכן אוהל מועד.
³¹ א. כפי שדרשו את האמור בקרשי המשכן: "עצי שטים עמדים" (שמות כ"ו, טו): שְׁעוּמַדִּים לְעוֹלָם וְלְעוֹלָמִים (יומא ע"ב ע"א), כלומר שהם נצחיים, ועל סמך הכתוב "ומשכן ה' אשר עשה משה" (דה"א כ"א, כט) אמרו: אעפ"י שבמעשה המשכן עסקו בצלאל וכל האומנים "העלה עליו (=על משה) הקנ"ה כאלו הוא עשאו" (שמ"ר פל"ה), וכלל נקוט בדינו שכל מעשי ידיו של משה - נצח הם.

ב. ראה גם פי' ר"ע ספורנו לשמות ל"ה, כא.
³² "אוהל מועד" במשפט זה יכול לשמש כשם כללי של המשכן, שאחריו מפורטים חלקיו, אך אין זה מן הנמנע ש"אהל" מכון כאן לכיסוי היריעות העליון של המשכן, הכיסוי של יריעות העזים, המכונה אף הוא "אהל" (כפי שפירש רש"י בשמות ל"ה, יא). היריעות שחיפו את גגו של משכן שילה כתיקרה, היו כפי שהוסבר, היריעות העליונות של אוהל מועד, ולכן בעת שנבנה בית המקדש בירושלים, נתחייבו יריעות אלו בגניזה עם שאר אביזרי אוהל מועד.

(4) ועוד: גולת הכותרת של מעשה המשכן היה ארון העדות³³, אשר ניצב בבית קודש הקדשים שבשילה "כל ימי היות בית האלקים בשילה", עד יום חורבנו³⁴, כלומר במשך 369 שנה. לעומת זה היה הבית הראשון שבנאו שלמה חסר ארון בדור האחרון של קיומו, שכן המלך יאשיהו ציווה להוריד את הארון ל"בית אשר בנה שלמה" (דה"ב ל"ה, ג), לצורך גניזתו שם, כאשר יתעורר הצורך בכך³⁵. אם נפחית מכלל משך זמן עמידתו של הבית הראשון - 410 שנה - את מספר השנים שבשלהי הבית, בהם נעדר הארון מן הדביר אחרי שנגנז ע"י יאשיהו, בשנת 18 למלכותו (בקירוב)³⁶, ומאז לא הוחזר לבית קודש הקדשים, ואם נקבל את ההנחה שכבר בימי מנשה הוצא הארון ממקומו והוחבא במשך שנים לא מעטות במעמקי הר הבית³⁷, לא יעלה סך כל השנים בהן עמד ארון העדות בדביר של בית ראשון על כ- 360 שנה, מספר שהוא קרוב למספר הכולל של שנות עמידת משכן שילה עם ארון העדות.

על סמך כל אלה נבין את הציפיות הגדולות שניתן היה לצפות ביחס להתמדת קיומו של משכן שילה³⁸.

³³ כפי שכתב רבנו בחיי, בפירושו לשמות כ"ה, י: "...והמשכן כולו לא נעשה אלא כשזיל הארון כלל, שהכינה שרייה נמוכה..."

³⁴ אין במקרא כל פירוט על "חורבן שילה" ועל משך המלחמה באפק, בה נשבה ארון הברית ע"י הפלשתים, אך נראים הדברים שהארון הוצא ממקומו בשילה בתחילת המלחמה, וכבר אז נפל בשבי הפלשתים.

³⁵ כפי שכתב הרמב"ם בהל' בית הבחירה (פרק ג' הל' א): "וצעם שנה שלמה אל הכי, וידע שסופו לימרו, נה צו מקום לגנו צו הארון למטה צמטמוניות עמוקות ועקלקלות, ויאשיהו המלך ליווה וגנו צמקום שנה שלמה..."

³⁶ אין במקרא תאריך למעשה גניזת הארון, אך מעשה זה נסמך בכתוב לפסח הגדול שערך יאשיהו, בשנת 18 למלכותו (דה"ב ל"ה, יט), וגם אם הארון לא נגנז בדיוק באותה השנה, הוא נגנז ככל הנראה סמוך לתאריך "בשמונה עשרה שנה למלכות יאשיהו" (שם). אחרי מועד זה מלך יאשיהו עוד 13 שנה, אחריו מלך הואחז 3 חדשים, אחריו מלך יהויקים 11 שנה, אחריו מלך יהויכין גם הוא 3 חדשים, ואחרון מלכי יהודה: צדקיהו, מלך אף הוא 11 שנה. בסך הכול נותרו 35 שנה למלכות יהודה משנת 18 ליאשיהו ועד לחורבן הבית והעיר.

³⁷ כפי ששיערו ב"דעת מקרא" לספר דברי-הימים-ב פרק ל"ד, הוצא ארון העדות ממקומו שבדביר הבית ע"י יראי ה' בימי המלך מנשה, והוסתר במקום סתר בהר הבית (ראה שם, שם פס' יד בפירוש ובהערה 336). בשל אריכות ימי מלכותו של מנשה (55 שנה), ככל הנראה ארכו ימי גניזת הארון בימיו (ראה עוד בפירוש "דעת מקרא" שם).

³⁸ ולא כפי שכתב הרב שלמה מן ההר ז"ל ש"מתחילה לא נתכוונו להשאיר את אהל מועד בשילה ולקדש אותו בקדושת בית מקדש" ("מהר שלם" [ראה לעיל בהערה 121], עמ' שמא), ושוב שם:

על סמך כל אלה נבין את הציפיות הגדולות שניתן היה לצפות ביחס להתמדת קיומו של משכן שילה³⁸.

מדוע בפועל לא נתקיימו ציפיות אלו ביחס לשילה, שהוא יכון "לעד"? על כך משיבים הכתובים בפרקיו הראשונים של ספר "שמואל-א", שכוהני שילה ביזו את המקדש, ועבודת ה' לא נעשתה שם כראוי, בקדושה ובטהרה, כפי שחז"ל הגדירו זאת בקצרה: "נגלל בזיון קדשים" (יומא ט' ע"א; או לפי נוסח הירושלמי: "שסיו מכין סם המועדום וממללן סם הקדשים" - יומא פ"א ה"א).

פרשני המקרא, החל מראשוניהם: המתרגמים הארמיים לתורה, ועד אחרוני הפרשנים, נלאו לבאר את ההיגד "עד כי יבא שילה" שבברכת יעקב ליהודה (בראש' מ"ט, י). בחלוקה כללית של דרכי הפירוש, ניתן לחלק פרשנות זו לשתי קטיגוריות:

אלה שרואים בהיגד "עד כי יבא שילה" - משפט עיקרי: עד שיבוא הזמן המיוחד בו יבוא "שילה" (שהוא מכינויי המשיח), שאז תתגלה מלכות יהודה בשיאה. לעומת אלה יש הסוברים ש"עד כי יבא שילה" הינו משפט טפל, תיאור זמן לראשית מלכותו של ה' שבט מיהודה, ולדידם "ביאת שילה" משמעה שקיעתה, כפי שיבואר בהמשך.

לפי האסכולה הראשונה "שילה" הוא נושאו של ההיגד, ואילו לפי האסכולה השנייה "שילה" הינו המושא, המתאר אימתי תתחיל מלכותו של יהודה. המתרגמים הארמיים, ובעקבותיהם (ככל הנראה) חלק מפרשני התורה, זיהו את "שילה" בהיגד זה כ"מלכא משיחא"³⁹. ואולם יש פרשנים שראו בשם "שילה" את

³⁸ ולא כפי שכתב הרב שלמה מן ההר ד"ל ש"מתחילה לא נתכוונו לחשאיר את אהל מועד בשילה ולקדש אותו בקדושת בית מקדש" ("מהר שלם" [ראה לעיל בהערה 12 ב.], עמ' שמא), ושוב שם: "לא הייתה להם כוונה בתחילה כלל להעמיד את אוהל מועד בשילה עמידה של קבע, וחם רק העתיקו את מקום המחנה שלהם מן הגלגל אל שילה, וזאת משום שציפו שיתגלה לחם מקום בית העולמים - 'המקום אשר יבחר ה' לשכן שמו שם', ועל כן לא קידשוהו ולא חינכוהו בחנוכה חגיגית" (שם, עמ' שנא). לקביעה ש"לא קידשוהו" אין יסוד, אדרבה ראה דבריו של מהרש"א בחידושיו בראשית פרק ב' במס' שבועות, שמדבריו עולה שקידשו את שילה, ומאי סיפור חנוכתו של מקדש שילה במקרא - אין ראיה שלא חגגה. ראה גם דברי הרב מ"י מילר בספרו "הדרת קדש" ליהושע פרק י"ח, עמ' פא.

מצויה גם במקומות נוספים במקרא, כמו: "כי בא השמש" (בראשית כ"ח, יא), "וזרח השמש ובא השמש" (קהלת א', ה) ועוד.

כשם שביחס לשאול, המלך הראשון בישראל, שמוצאו משבט בנימין - מבניה של רחל, היו ציפיות רמות, שממלכתו תמשיך "עד עולם" (ש"א י"ג, יג), כך נתלו ככל הנראה תקוות וציפיות גם ב"זית הצמירה אשר בשילה", שזה ייכון "לעד" (כלשון ר"א הקליר).

שאול ושילה היו שניהם ראשונים: שאול - המלך הראשון בישראל, ובית הבחירה בשילה - היה המקדש הראשון בארץ ישראל, ושניהם קשורים ב"אפרים", שהוא השם המייצג את בני יוסף ואת נחלתם. הנביא כינה, בשם ה', את אפרים: "בכרי הוא" (ירמ' ל"א, ח), וכבכור, שהוא ראשון הבנים, מגיעה לו הראשית. על ראשוניותה של שילה, ששם שרתה לראשונה השכינה במקדש בארץ ישראל, עמדנו לעיל, על סמך הכתוב בירמ' ז', יב, ועל סמך הכינוי "כחלה מעסה" (כלשון ר"א הקליר). כאן נוסיף שחז"ל - הדגישו גם את ראשוניותו של שאול, בכנותם אותו: "ראש לנמשכים"⁴⁰, כלומר: ה"משיח" הראשון.

שתי הציפיות האלו, ביחס למלך הראשון וביחס למקדש הראשון, נכזבו שתיהן בעיניים של חטאים: חטאי שאול וחטאיהם של כוהני שילה. ואולם, המלכות מבית יוסף לא לגמרי פסקה, והציפייה ל"משיח בן יוסף" או "משיח בן אפרים"⁴¹, ממשיכה לפעום בלב האומה, כפי שהגר"א ייחס את עיקרה של

⁴⁰ ראה בפתיחתא לאסתר רבה.

⁴¹ א. "משיח בן יוסף" נזכר במקורות חז"ל שונים, כמו במס' סוכה ר"ב ע"א, בהקשר למספד המתואר בחזון זכריה בספרו פרק י"ב פסוקים י"ג: "...את אשר דקרו, וספדו עליו כמספד... וחמר עליו כחמר על הבכור", שאת הנדקר, שבמותו הכול ספדו לו, זיהו במשיח בן יוסף, או: "ויראני ה' ארבעה חרשים" (שם, ב', א), שעליהם שאלו: "מאן יתבדל" והשיבו: "...משיח בן דוד, משיח בן יוסף, ואליה וכו' נדק" (סוכה ר"ב ע"ב), "לא יסור שבט מיהודה": דא משיח בן דוד; 'זמחוקק מבין רגליו': דא משיח בן יוסף (זהר א', כה:), "אממר לגבי משיח בן יוסף: 'גם ה' העביר חטאתך לא תמות' (שם"ב י"ב, יג)... (שם השמטות עמ' רסז) ועוד. כמו כן מצאנו בזוהר כינוי נוסף למשיח השני: "משיח בן אפרים" (שם, חלק ב', עמ' קכ) ר"ב אפרים הוא בן יוסף. - מקורות נוספים על "משיח בן יוסף" רוכזו ב"אספקלריא" כרך י"ז (תשר"ד), עמ' 255-265.

ב. בספר "קול התור", שכתב ר' הלל משקלוב, תלמיד הגר"א, מצוי ריכוז גדול של אסמכתאות למשיח בן יוסף, בפרק השני של הספר: "דרכי אתחלתא דגאולה ע"י משיח בן יוסף", ונביא לחלן אחדות מהן: "ואפרים בכרי הוא" (ירמ' ל"א, ח): "בשיל שאל המשיח הרשע, שעל ידו קצק גלויות, סייט סילא מהגלות"; "וקם שבט מישראל" (במד' כ"ה, יז): "זה נאמר על משיח בן יוסף, שאל קם מפלטו באימנא דלחמא, דרך טעמי"; "עץ יוסף" (יחזק' ל"ז, יט): "סכונת על

ברכת משה ליוסף: "בכור שורו הדר לך" (דברים ל"ג, יז) "למשיח בן יוסף, שהוא הראשון לגאולה" ("אדרת אליהו" לדברים שם).

חידושו של ר' ישראל נג'ארה ביחס לשילה שבנחלת אפריים בן יוסף, הוא שלפי שיריו גם שילה לא בטלה כביכול מן העולם, והמשורר מבקש: "השיבני למשכן שילה..." ובקשות דומות בניסוחים שונים. אהבת ה' הקדומה לאפריים, לבן ה"יקיר" (עפ"י ירמ' ל"א, יט), ל"בכרי" (שם ח), הוא הבן החביב (עפ"י תרגומו של יונתן), היא "אהבת עולם", שאינה פוסקת, על כן: "מדי דברי בו - זכר אזכרנו עוד" (שם, יט): "בכל עת שאדבר בו - אזכרנו עוד באהבת" (רד"ק). מכוח "אהבת עולם" זו -ייזכר תמיד "בכור" של יוסף כמשיח, ותיזכר גם שילה אשר בנחלת אפריים בן יוסף, בגין בית הבחירה הראשון בארץ ישראל, שזכה בכל המעלות שהעלינו לעיל.

* *

*

לסיכום:

נראה לנו שבתחינותיו של ר"י נגארה "לשוב למשכן שילה", אין המשורר מציע דרך חליפית לשיבה אל ירושלים עיר המקדש, שכביכול בשילה תתנהל עבודת

נוסף למשיח השני: "משיח בן אפרים" (שם, חלק ב', עמ' קכ) ר"בן אפרים" הוא בן יוסף. - מקורות נוספים על "משיח בן יוסף" רוכזו ב"אספקלריא" כרך י"ז (תשנ"ד), עמ' 255-265. ב. בספר "קול התור", שכתב ר' הלל משקלוב, תלמיד הגר"א, מצוי ריכוז גדול של אסמכתאות למשיח בן יוסף, בפרק השני של הספר: "דרכי אתחלתא דגאולה ע"י משיח בן יוסף", ונביא להלן אחדות מהן: "ואפרים בכרי הוא" (ירמ' ל"א, ח): "נשניל שהוא המשיח הראשון, שעל ידו קצון גלויות, היינו הציאה מהגלות"; "וקם שבט מישראל" (במד' כ"ה, יז): "זה נאמר על משיח בן יוסף, שהוא קם מעצמו צאיתערומא דלחמא, בדרך טבעי"; "עץ יוסף" (יחזק' ל"ז, יט): "הכוונה על משיח בן יוסף, אשר כל הגאולה תלויה בלימוד שני העצים: עץ יוסף ועץ יהודה", ועוד 153 (!) מקורות, שהגר"א מצא בהם אסמכתאות למשיח בן יוסף.

ג. הרב א"י קוק פיתח את תורת שני המשיחים, כשלשיטתו עיקרי תפקידיו של משיח בן יוסף יהיו במישור החומרי, לעומת תפקידו העיקרי של משיח בן דוד, שיהיה במישור הרוחני (ראה מאמרו "המספד בירושלים", ב"מאמרי הראי"ה" (תשמ"ד), עמ' 94-97, ורעיון זה הורחב והוסבר גם בכתבים אחרים של הראי"ה.

אושבך באהלים כימי מועד" (הושע י"ב, י), כפי שבאר שם רד"ק: "...אני עמיד להוציאתכם מהגלות שהיו שם, כמו שעשיתי כשהוצאתי אתכם מארץ מצרים... והוצאתי אתכם באהלים, כן אני עמיד [לעשות] עוד כשהוצאתי אתכם מארצות העמים - להוציא אתכם באהלים במדבר⁴² נדדך, ולהראותכם נפלאות, עד שתשזו לארצכם שלום...". וכן: "זכרתי לך חסד נעורך, אהבת כלולותיך, לכתך אחרי במדבר..." (ירמיה ב', ב) וכי"ב הגבואות. מוטיב האוהל נפוץ למדיי בנבואות העתיד שבמקרא, כמו "הנני שב שבות אהלי יעקוב" (ירמיה ל', יח), "והושע ה' את אהלי יהודה" (זכריה י"ב, ז) ועוד, ולכן אין תימה שבכיסופי הגאולה שלו גם ר"י נג'ארה מפיט על "אהל משכן שילה"⁴³.

לשון כיסופיו של ר"י נג'ארה "לשוב אל משכן שילה", נבחרה כלשון סמלית ברוח הקבלה (ראה לעיל הערה 18), כשכוונתו האמיתית של המשורר הינה לשוב לבית המקדש שבירושלים, מקום השראת השכינה, כפי שזו שרתה בנעורי האומה בשילה. תפילותיו לבניינו מחדש של "משכן שילה": "יקים הא-ל מקדש שילה", וכד' - הם ביטויים היפותטיים, בלתי מציאותיים, בלבד, מעין: הלוואי ויכולתי, לו יצויר ש... וכי"ב, וגם במקרא מצויים ביטויים היפותטיים, כמו למשל בדבריו של איוב:

"מי יתנני כירחי קדם / כימי אלוה ישמרני

בהלו נרו עלי ראשי / לאורו אלך חשך" (איוב כ"ט, א-ב),

או כדברי המשורר:

"מי יתן לי אבר כיונה אעופה ואשכנה

הנה ארחיק נדד, אלן במדבר סלה" (תהלים נ"ה, ז-ח).

⁴² שני נביאים ניבאו על החזרת ישראל למדבר לפני שובם מן הגולה לארץ: הושע ניבא "והולכתיה המדבר" (ב', טז) ויחזקאל ניבא "והבאתי אתכם אל מדבר העמים ונשפתי אתכם... כאשר נשפתי את אבותיכם במדבר ארץ מצרים" (כ', לה-לו).

⁴³ ולא ביחס ל"משכן שילה" בלבד השתמש משוררנו בביטוי "אהל", אלא גם בהקשרים אחרים שבכיסופי הגאולה שלו: "אל אהלי שוב נא נעלה בגילה" (בשיר "ידידי יברח כצב" - סימן ו), או: "אל נוה שאנן ישוב ויקים אהל בל יצעך" (בשיר "יקו לאור" - סימן ח), והשימוש בניב "נוה שאנן...אהל בל יצעך" - הוא מלשון ישעיה ל"ג, כ), ובשירים רבים אחרים. - בכך הלך משוררנו בעקבות לשון השירה המקראית, המציינת את בית המקדש כאוהל וכמשכן, כגון: "ואזבחה באהלו זבחי תרועה" (תהלים כ"ז, ו), "יביאוני אל הר קדשך ואל משכנותיך" (שם מ"ג, ג), "אגורה באהלך עולמים" (שם ס"א, ה), "באהל בת ציון שפך כאש חמתר" (איכה ב', ד) וכד'.

שלא כירושלים, שאחרי חורבנה הראשון שבה ונבנתה, ואחרי חורבנה השני תשוב ותיבנה פעם נוספת, שילה - משחרבה שוב לא תשוב לימי הזוהר שלה, למקום הנבחר, שישראל יעלו אליה לרגל ויקריבו בה את קרבנותיהם⁴⁴.

ואכן, אם נדקדק בלשונו של ר"י נג'ארה בפיוטיו, ניווכח שאין הוא מזכיר הקרבה ריאלית של קרבנות על מזבח חדש במשכן שילה העתידי שלו. רק פעם אחת בלבד מזכיר פייטנו הקרבת קרבנות בשילה העתידית, אך את הקרבנות האלה הוא מכנה "זבחי צדק", שאינם זבחים מוחשיים מן החי, המוקטרים על המזבח, אלא קרוב לוודאי שהם ביטוי פיוטי שמקורו בשירה המקראית⁴⁵. חזו השורה בפיוטי נג'ארה, בה נזכרים הזבחים, שהמשורר כמה להקריבם בשילה העתידית: **"אזבח באהל זבחי צדק..."**

(בשיר "ינעם שיר לחכ", שהבאנו לעיל בתחילת המאמר, בסעיף ד.)⁴⁶.
איזכור של המזבח במשכן שילה העתידי, מצוי בשיר "יראה ורעד יבא" (שהבאנו לעיל שם בסעיף ה):
"זמבזח אסזבב",

אוהב החכמה

⁴⁴ מבחינה הלכתית אין חזרה לאחור ביחס לירושלים, שכן "שילה - יס' אמריה יסר, וקדשם יושלם" - ס'ן אמריה יסר" (משנת מגילה א', יא), כלומר: כשחרבה שילה הותרו הבמות כמו בתקופה שלפני הקמתה, אולם משנבנה ביהמ"ק בירושלים - נאסרו הבמות עולמית, גם אחר חורבן ביהמ"ק, וכך פסק הרמב"ם בהלכות בית הבחירה בפרק ו', הל' ג. ב"איסור הבמות" המוחלט, המתחיל עם בניינו של בית המקדש בהר המוריה, כלולה גם שילה, ולכן בעתיד לא תחיה חזרת לאחור, שתאפשר שוב הקרבת קרבנות בשילה.

⁴⁵ שלוש פעמים במקרא בא הביטוי "זבחי צדק", פעם בברכת משה (דברים ל"ג, יט) ופעמיים במזמורי תהלים (ד', ו ו-נ"א, כא). את משמעות דברי משה "...כי שם יזבחו זבחי צדק" פירשו חז"ל כמתייחס לאומות העולם הבאים להר בית ה' ומתגיירים, ולפי הגר"א (ב"אדרת אליהו") נרמזים כאן הגויים המתגיירים בביטוי "זבחי צדק": זבחים של גרי צדק. לעומת זה משמעו של הצירוף "זבחי צדק" שבמזמורי תהלים, תחליף לקרבן מוחשי, לתשובה (כפי שבאר ראב"ע), שהיא עדיפה מן הזבחים, באשר התשובה באה מ"רוח נשברה, לב נשבר ונדכר" (תהל' נ"א, כא). יסוד התפיסה, ש"צדק" עדיף מקרבן מוחשי, מצינו בדברי מיכה: "...האקדמנו בעולות בעגלים בני שנה?... הגיד לך אדם מה טוב: ... עשות משפט ואהבת חסד..." (מיכה ה', ז-ח), ו"משפט" במקרא הוא בן זוגו של "צדק".

⁴⁶ וראוי לשים לב, שבניגוד למשכן שילה העתידי, ששם יוקרבו רק "זבחי צדק" (ולא קרבנות ממש, כפי שבארנו), מזכיר המשורר את חידוש עבודת הקרבנות במקדש שבציון: "יעלה לציון אסירי תקוה / ובתוכה ישישו וישמחו, אש תמיד תוקד, ושם יזבחו זבח עולה שבת בשבת" (בשיר "יום בו כלר" - סימן קלב).

ואולם, גם השימוש בציור "סיבוב המזבח", ידוע מן המקרא רק כמבע פיוטי, וח במזמור ל"ו בתהלים:

"ואסבבה את מזבחך ה' לשמע בקול תודה" (שם מס' ו-ז),

במשמעות של הקפת המזבח כדי לשמוע קול תודה, ככל הנראה: כדי להאזין לשירת ההודיה של הלויים⁴⁷.

גם בצירוף "ומזבחך אסובב", בלשון ר"י נג'ארה, אין המשורר מתכוון לסקס הקרבה פולחני, הקשור בחידוש עבודת הקרבנות בשילה, אלא גם שם מדובר בזמרה, כלשונו: "אשיר שיר ואנובב"⁴⁸ בשמחות שירה כים. את התחינות שהמשורר מזכיר בעת סיבוב המזבח: "ומזבח אסובב בתחנה לדרש פדיוס", ניתן לבאר על סמך התחינות שהעם היה מתחנן בעת הקפת המזבח בימי חג הסוכות, שהבאנו בסופה של הערה⁴⁹.

אמנם המשורר מתפלל על עלייה לשילה⁴⁹ ועל בניינה, אך אין הוא מזכיר את חידוש עבודת הקרבנות שם, העבודה שפסקה בימי נעוריו של שמואל.

יש מקום להשערה, שכשם שהשמות "אפרים" ו"בית יוסף", מצויים בנבואות נחמה וגאולה, ככינויים לאומה הישראלית⁵⁰, כך מסמל "משכן שילה" בפיוטי נג'ארה, את מוקד הגעגועים לשיבת האומה לבית המקדש, ובזכות ראשוניותה של שילה, על סמך דברי הנביא: "מקומי אשר שכנתי שמי שם בראשונה", מכנה הפייטן את המקדש החזוני שלו: "משכן שילה", כשאליבא דאמת הוא מבקש

⁴⁷ סיבוב המזבח, במשמעות הקפתו, במסגרת עבודת הקרבנות, איננו נזכר בתורת הקרבנות שבתורה, וכחלק מעבודת ה' במקדש הוא ידוע לנו רק מן המשנה ביחס לחג הסוכות: "ככל יוס (=מימי חג הסוכות) מקיפין את המזבח פעם אחת... ולומו יוס (=ביום השביעי של החג) מקיפין את המזבח שבע פעמים" (משנה סוכה ד', ד), וההקפות שם אינן קשורות להקרבת קרבנות. ככל הנראה היו המקיפים מתחננים בתפילות "הושע נא", ולפי נוסח המשנה: "אני ואי אשעיה נא".

⁴⁸ את הניב "ואנובב..." שאל פייטננו מלשון נבואתו של זכריה: "ותירוש ינובב בתלות" (זכר' ט', יז), שהוא ביטוי יחידאי במקרא, וככל הנראה משמעותו: "צניצ שיר ושמחה" (כפי שפי' רש"י בזכריה שם), כלומר: התירוש יגרום לבתולות לשיר ולשמחה. בפיוטו של נג'ארה אכן מקביל הניב "ואנובב בשמחות שירה כים" ל"אשיר שיר".

⁴⁹ יושם לב שבדומה ללשון המשאלה ביחס למשכן שילה: "אל הוד משכן שילה יעלני", פייט נג'ארה גם ביחס לשיבה לירושלים: "לציון עיר שעשויע תעלני ידיד אים" (בשיר "יחתה לבי" - סימן קי.), כך ש"העלייה לשילה" מכוונת ככל הנראה לעלייה לירושלים.

⁵⁰ כמו בנבואות זכריה: "...דדכתי לי יהודה קשת, מלאתי אפרים" (זכר' ט', יג), "...ואת בית יוסף אושיע..." (שם, י', ו), "והיו כגבור אפרים..." (שם, שם, ז) ובנבואות של נביאים אחרים.

לשוב לירושלים ולחזות בבניין המקדש שבהר המוריה, כפי שביטא זאת בצורה ברורה בשירו "יוםם ולילה" (סימן קמז):

"אל מקדש שםם האר פניך / ולעיר נקרא שמך עליה".

שורה זו מורכבת משני מקורות ידועים במקרא, ששניהם מדברים בירושלים: הניב הראשון נבחר על סמך תפילת דניאל על קץ הגלות והפסקת המצב של הסתרת פנים במקום המקדש: "והאר פניך על מקדשך השמים..." (דניאל ט', יז), וגם הניב השני, המזכיר את העיר שםם ה' נקרא עליה, נזכר בתפילת דניאל שםם (שם, יח): **"והעיר אשר נקרא שמך עליה"**. הן בשל איזכורה של "העיר" בתפילת דניאל בהקשר חד משמעי לירושלים, ששמה מפורש (שם, שם בפס' טז, פעמיים), והן בשל מקור הניב "העיר אשר שםם ה' נקרא עליה" בספרי הנבואה (ירמ' כ"ה, כט ועוד), אין ספק שמדובר בירושלים (ודווקא בעיר זאת!).

כל המעיין בשירי ר"י נג'ארה יווכח בנקל, שאכן המשורר היה קשור בכל נימי נפשו בציון, בעיר ירושלים ובבית המקדש שעל הר המוריה, כפי שהוא ביטא את כיסופיו לציון ולירושלים לא רק ברמזים שקופים, אלא אף במפורש. לצורך הוכחת הדברים, נסתפק בדוגמאות אחדות מ"זמירות ישראל" שלו:

"בעיר ציון מכון עליון חנו-נא" (בשיר יפת תאר" - סימן קסט),

"עלי רעיה בקול שופר תרועה / לעיר ציון וקריה נאמנה" (שם),

"לציון כונן אשורי" (בשירו "יגלה כבוד מלכותך", סימן ג),

"אל נזה ציון מהר תעלי" (בשירו "יעלה קומתך" - סימן יא),

"חנה תוך משכן אוית, קו על ציון ינטה" (בשירו "אל ההרים" - סימן מט,

ויושם לב שגם המקדש על הר ציון מכונה כאן "משכן"!),

"ויזמרון לך שירין ורחשין בירושלם קרתא דשופריא" (בזמר הנודע שלו "יה

רבוך"),

"בא מלך שלם אל תוך עיר שלם" (בשירו "יד ידדי" - סימן ו),

"אל הרי בשמים הצמח שרש" (בשירו "יהללך ניב שפתי" - סימן ב),

"אל הר המור המציא לי ציץ לעוף כדרור" (בשירו "יבער לבי" - סימן מג).

ו"הרי בשמים" כ"הר המור" רומזים שניהם להר המוריה, כפי שפירש רש"י את "הרי בשמים" בשיר השירים ח', יד: "הוא הר המוריה"⁵¹, ופשוט הוא שהכינוי "הר המור" בשיר זה רומז להר המוריה, כפי שרס"ג בפי' לשיה"ש (ד', ו) באר את הכינוי "הר המור": הר המוריה. ולא ברמזים בלבד נרמז הר הבית, אלא מצאנו בשירי נג'ארה גם את שמו המפורש - "הר המוריה":

"וקבץ את קהלו להר המוריה" (בשירו "צורי גאלי" - סימן עב.), ויש עוד הרבה איזכורים של ציון, של ירושלים וכו' בשירי ר"י נג'ארה.

איזכורים רבים אלה של ציון וירושלים ושל מקום המקדש בהר המוריה, בשירתו של ר"י נג'ארה, מוכיחים בעליל שבהשתמשו בניב "משכן שילה" לא התכווין המשורר להמיר את ירושלים בשילה, אלא הוא השתמש בניב זה כביטוי מליצי סמלי נוסף לירושלים. ואולם המשורר נזהר שלא לתת מקום לסעות כאילו בעת הגאולה העתידה ישוב וייבנה מקדש בשילה, שישראל יעלו אליו לרגל ושוב יקריבו שם קרבנות. כפי שראינו, בכל המקומות בהם הוא מזכיר את "משכן שילה", אין הוא מזכיר בהם את עבודת הקרבנות. מוקד הכמיהה לשם: "ו שם נעבדך ביראה, כימי עולם וכשנים קדמוניות" - שמור גם בתודעת נג'ארה לירושלים בלבד, שרק " שם נעשה לפניך את קרבנות חובותינך" - כלשון תפילתנו שלנו, וכפי שר"י פייט בשירו "יום בו כל" (שהבאנו לעיל בהערה 46):

"עלה לציון אסירי תקוה / ובתוכה ישישו וישמחו /

אש תמיד תוקד, ושם יזכרו / זבח עולת שבת בשבתו" -

"שם" - בציון.

* * *

הרבי אפרים למברגר, לשעבר אב"ד דקהילת מאקוא, הציע לפרש את נבואת הגאולה של ישעיהו "הרחיבי מקום אהלך ויריעות משכנותיך יטו" (ישעי' נ"ד, ב) כמתייחסת לבניין הבית השלישי, שייבנה עפ"י "בחינת יוסף", כלומר עפ"י

⁵¹ א. ב"פסיקתא רבתי" (פ' מ') עמדו על הקשר בין שם ההר "הר המוריה" לבין צמח "המור" הגדל שם (והנזכר בשיה"ש ד', ו: "הר המור"), וה"מור" ממייני הבשמים הוא, וכן פי' רמב"ן בפי' לבראש' כ"ב, ב: "...כי ימלאו שם זהר ההוא מור ואהלים וקנמן".

ב. ראה מאמרו של הרב ישעי' הדרי "הר המור" ב"כתלנו" (של ישיבת הכותל), מנחם אב תש"ל, עמ' 50-55.

אתר 1234567

הרבי אפרים למברגר, לשעבר אב"ד דקהילת מאקוא, הציע לפרש את נבואת הגאולה של ישעיהו "הרחיבי מקום אהלך ויריעות משכנותיך יטר" (ישעי' כ"ד, ב) כמתייחסת לבניין הבית השלישי, שייבנה עפ"י "בחינת יוסף", כלומר עפ"י המעלה המיוחדת שהייתה למשכן שילה שבנחלת יוסף, ששם קודשים קלים נאכלו בו "נכל כרואה". לדעת הרבי² רומז הביטוי "מקום אהלך" בנבואה הנ"ל, לביהמ"ק שבירושלים, שלעתיד לבוא יתרחב תחומו (לעניין אכילת קודשים) אל מחוץ לחומות העיר, כ"משכנותיך" - הרומז למשכן שילה. הרב מסתמך עוד על המסורה (המובאת בספר "חיים ושלום" של הרבי ממונקטש), המציינת ביחס לברכת בלעם "מה טבו אהלך יעקב, משכנותיך ישראל" (במ' כ"ד, ה) שני פסוקים בתהלים שהמשורר מזכיר בהם את הביטוי "משכנותיך": "יביאוני אל הר קדשך ואל משכנותיך" (מ"ג, ג) ו"מה ידודות משכנותיך" (פ"ד, ג). לדעת הרבי מבטא המשורר את כיסופי כלל ישראל - "נכספה כלתה נפשי לחצרות ה'" (שם פ"ד, ג) - "לזכות עוד לבחינה זו של "לחצרות ה'": שתתרחב ותתפשט קדושתה בעת הגאולה השלימה, שאז, כאשר "יביאוני אל הר קדשך" (שם מ"ג, ג), דהיינו לבחינת מקדש - תתרחב קדושתו כ"בחינת משכן שילה", כנרמז שם בלשון "ואל משכנותיך" - משכן שילה.

לאור ביאור זה, גם ניתן להבין את השתוקקותו של ר' ישראל נג'ארה לשוב לציון ולירושלים, שמעלתם לעתיד לבוא תהיה "בחינת משכן שילה", כנ"ל.

בשולי מאמרנו נציע עוד הסבר לפשר משמעותו של "משכן שילה" בשירי ר"י נג'ארה, בכיסופיו לבניינו מחדש, לשיבה אליו וכד'. הסבר זה מבוסס על המשמעות הקבלית של "שילה": המלך המשיח, משמעות שכבר הזכרנו בראש המאמר, בהערה 3. לפי הצעה זאת "משכן שילה" הוא משכנו-מקדשו של המשיח, אשר בעת הגאולה הוא זה שיבנו, כפי שאמרו במדרש:

² הדברים חובאו ב"ליקוטי מאמרי תורה", שלוקטו מדברי הרב א' למברגר ופורסמו בקונטרס שראה אור בשבט תש"ס, בברוקלין.

"...מלך המשיח, שנחנן נלפון, יבוא ויזנה בית המקדש הנחנן בדרוס, ה"ה"ד
 'העירותי מצפון ויאת, ממזרח שמש...' (יש' מ"א, כה) (ויקרא רבה פרשה ט', ו),
 והרמב"ם "פסק כך להלכה":

"המלך המשיח עמיד לעמוד ולהחזיר מלכות דוד ליושנה ... וזונה המקדש..."
 (הל' מלכים פרק י"א, הל' א).
 אם נכונה השערה זו, מתמזגים בנסמך של הצירוף "משכן שילה" שני היסודות
 של "שילה": "משכן שילה" - זכר מקדשם הראשון של ישראל, שבתודעת האומה
 חופף עליו הוד, הדר ותפארת עולמים, וכן "שילה" המשיח, שהעם מצפה לו
 תדיר, שיבוא ויבנה הוא בעצמו את המקדש.

על דרך הסוד ניתן להוסיף להסבר זה את הגילוי שב"זהר", ש"שילה" שווה
 "בחושבנא", כלומר בגימטריא, ל-משה (=345)⁵³, ועל פי זה יש בנבואת יעקב "עד
 כי יבא שילה" רמז גם למשה.
 כפי שהוסבר לעיל יש סגולה מיוחדת במעשי ידיו של משה רבנו, באשר לפי
 הקבלה מידתו של משה היא "נצח", ומכוח זה כל עשיותיו הן נצחיות⁵⁴. בנייתו

א. "זוהר" חלק א', כ"ה ע"ב: השמטות הזוהר לחלק א', דף רסג ע"א וב'רעיא מהימנא' בזוהר
 לפ' משפטים (חלק ב' דף קכ ע"א) מתוארת צורתו של דגל ("נס") שילה: אריה (=סמל יהודה)
 לימין, שור (=סמל יוסף) לשמאל ינשר באמצע, "כי שה ה"ם - נשר". ראה גם ב'ליקוטי תורה'
 של רח"ו לפ' ויחי, שפירש את האמור בברכת יעקב "עד כי יבא שילה": "הא שילה ומשה שנין
 (=שווים) בגימטריא, כי משיח בן דוד הוא נקרא שילה וגם משיח הוא סוד משה..." ובהמשך
 שם הוא מבאר ש"המשיח הוא משה עלמו, נסד' כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות'
 (מיכה ז', סז), עפ"י העיקרון שהגאולה העתידה ע"י המשיח תהיה מעין גאולת מצרים, זו
 שמשות, הגאול הראשון, תוביל אותה, והוא גם עתיד להיות הגואל האחרון. ראה ע"כ עוד
 לחלן בהערה 55.

ב. פייטן בשם ר' כלף בר סעיד (ככל הנראה מן המאה ה"א), ששמו עלה מן הגניזה הקהירית,
 ורוב יצירותיו עדיין גנחות בכתבי יד, פייט בסילוק ליוצר לפ' ויחי (לברכת יעקב): "ענה
 ליתודה: צורתו כאריה כי רבו קטיליו, קצינות ומלכות לא תסור... רשם עד יבוא משה...". לפי
 פייטן זה נרמז בברכת "עד כי יבא שילה" עד כי יבא משה, על סמך המשוואה שמצאנו
 בזוהר: "שילה" = משה (בגימטריא). ראה בעניין זה את ניתוחה המאלף של פרופ' שולמית
 אליצור בספרה "שירת של פרשה" (פרטיו הביבליוגרפיים הובאו לעיל בהערה 25). שם עמ'
 92-91.

א. ראה למשל ב"מדרש דברים רבה" (עפ"י כו"י אוקספורד, מהד' שאול ליברמן, ת"ש) לס'
 ואחחנן, בה מבקש משה מהקב"ה להיכנס לא"י ולבנות את ביהמ"ק, והקב"ה משיבו: "ואין את
 בני יתה - לא תר"ב" (=ואם אתה בונה אותו - הוא [לעולם] לא יחרב).

העתידיה של בית המקדש השלישי אמורה להיות נצחית, כיון שלא בני אדם רגילים יעסקו בבנייתו, אלא הקב"ה, כפי שאמרו ב"זוהר":

"...וזיתא [ראשון] אחזני על ידא דזר נש וזגין כך לא אתקיים... ציומוי דעזרא... אינטרכון אינון למזני - ולא הוי ציה קיומא... ולזמנא דאתי כתיב 'בונה ירושלים' ה' (מחל' קמ"ז, ז) - איהו ולא אחרא, וצנינא דא אנון מחכאן..."
 ("זוהר" חלק ג', עמ' רכא).
 ("זוהר" חלק ג', עמ' רכא).

"משכן שילה" = המקדש שיבנו המשיח, המכונה "שילה", בסיועו של משה רבנו (שאף הוא מכונה "שילה", כנ"ל), ושניהם: המשיח ומשה, כונו "עבד ה'"⁵⁵, מקדשם אכן יהיה בניין נצחי, משום שבונים אותו כעבדי ה', כשליחיו, והרי זה כאילו בנאו הקב"ה בכבודו ובעצמו (בבחינת "שלוחו של אדם כמותו"⁵⁶).

ואין לתמוה שהמשורר כינה את מקדש העתיד בכינוי הארכאי שלו "משכן", או אף "אהל משכן...", אף על פי שבית המקדש מכונה בדרך כלל "היכל" או "בית", ולא "משכן"⁵⁷, שכן מצאנו במדרש שדרשו את הכתוב: "אלה פקודי המשכן, משכן העדות" - על בית המקדש, ולא על משכן אוהל מועד:

"מהו 'משכן' 'משכן' שתי פעמים? אמר ר' שמואל: שנתמשכן שתי פעמים על דם" (מנחם-ל עמ' סד; ולפי נוסח מנחם-ל הרגיל: "להמשכן שתי פעמים: חורבן ראשון וחורבן שני"), כלומר: כפילות הלשון "המשכן, משכן..." רומזת לחורבנם של שני

⁵⁵ "עבד ה'" הנזכר בנבואות ישעיה (בעיקר בפרקים מ"ב-ס"א), זוהר ע"י חלק מן המפרשים, בעקבות תרגומו של יונתן, במשיח, ולפי הזוהר רומזת פרשת "הנה ישכיל עבדי" (בישעי' נ"ב) למשה (זוהר חלק ג', 'רעיא מהימנא' לפ' תצא, עמ' רפ) ובפירושו "הסולם", באר שם הרב י"ל אשלג: "...כי פתחם הוא אליהו מלאך הצרית שהוא יעזור למשה להסתער עם ד' משיחין להוציא את ישראל מן הגלות". "חיבור" של משה הגואל הראשון עם המשיח הגואל האחרון, לצורך גאולת ישראל מחזקת את האפשרות שהעלינו, שמשה עם המשיח יבנו יחד את הבית השלישי. משה נקרא בפי הקב"ה "עבדי" (במדבר י"ב, ז), ועל סמך זה הוא כונה "עבד ה'" בדברים ל"ד, ה; ביהושע א', א ועוד. ברוח הקבלה, שהזכרנו לעיל בהערה 53, "המשיח הוא משה עזרא", כך שיש כאן מיזוג של שני הגואלים.

⁵⁶ ועל דרך הסוד גם הקב"ה מכונה "אדם", כמו במדרש המסתמך על סדר העבודה ביה"כ: "וכל אדם לא יהיה באהל מועד" (ויקרא ט"ז, יז): "...מאן אמר דהוה צר נש? אני אומר הקב"ה היה" (ירושל' יומא פ"ה, ה"ב, עיי"ש).

⁵⁷ יוצא מן הכלל הוא הכינוי "משכן ה'" בספר דה"ב כ"ט, ז, המכוון לבית המקדש. אולם כפי שצינו לעיל בהערה 43 מצויים בשירה המקראית גם ביטויים כ"אהל" וכ"משכנות" ביחס לבית המקדש.

המקדשים: מקדש ראשון ומקדש שני, מכאן שלפי חז"ל גם "משכן" עשוי לשמש ביטוי למקדש⁵⁸.

* *

*

בפיוט שחיבר ר"י נג'ארה לשבת "אלה פקודי", הוא פייט:

"יקים הא-ל משכן שילה..."

כקדם יפקד פקודי המשכן -

משכן העדוזה -

"משכן"-מקדש זה, אכן "לעולם לא ימוט" (כפי שחרז הפייטן בשירו "רני יעלה"), שכן יסודו של הבית השלישי, המכונה "משכן שילה", נעוץ בקדמות האומה (כפי שעולה מן הביטוי "כקדם"), בבחינת "חדש ימינו כקדם".

⁵⁸ [1234567]

⁵⁸ בריש מס' עירובין (דף ב') אמרו: "אשכחן מקדש דאיקרי 'משכן', ומשכן דאיקרי 'מקדש', וכן במס' שבועות ט"ז ע"ב ועוד.

יָעֵם שִׁיר לְחַיִּי • אִם אֶצְפָּצִי • כְּסוּס עָגֹד
 אֶסְקִיט מִלְכִּי כִי • בְּשִׁחוֹ, אִם • אֶשְׂאֵג כְּגֹד
 אֲלִי יִפְתַּח מִלְכִּי • שֶׁעַר פְּרוּת • מֵאֵן קֶגֶד
 יִחְלָצֵנִי כִי חֶפֶץ בִּי, וּבְאֻחָלִי אֶגֶד.

שְׁעָרֵי בֵּית צִיּוֹן • יָקִים מִתּוֹךְ • בֹּר תַּחֲתֵיחִית
 וְיָשִׁיב עִם אֲבִיוֹן • לְדַבֵּר בְּגוֹי • לְתַלְפִּיזוֹת
 אֲחֻנָּשׁ שְׁמִיּוֹן • כְּמוֹ שָׁנִים • קַדְמוֹנוֹת
 אֲשֵׁים הוֹדוּ, כְּמוֹ • נִפְתַּח צוּפִים • בְּפִי אֶגֶד.

אזה"ח 1234567

רַחֵם מִשְׁנֵי דָוִד • מְסִיב נֶפְשִׁי • מֵאוֹר עֵינִי
 עַד-אֵן יִרְחֹק נְדוּד • יִלֵּן מִדְּבָר • יִנַּח בְּנִי
 עַד-אֵן אֶרְתַּח כְּדוּד • נִפְתַּח, כִּי • אֶרְכֶּנּוּ שְׁנֵי
 נָן אֵל יִשׁוּעָתִי • בְּשֵׁמוֹ אֶבְשָׁח • וְלֹא אֶגֶד.

אֵל-הוֹד מִסֵּבן שִׁילָה • יַעֲלֵנִי • עֲלִיוֹן נוֹרָא
 וְיִתֵּן-לִי מֶלֶא • בִּיזוֹת, הֶדֶר • וְתַפְאֶרֶת
 אֲזַבֵּחַ בְּאֻחָלִי • זִבְחֵי צֶדֶק • וְאַזְשָׁרָה
 וּמִירֹת יִשְׂרָאֵל • שִׁירֵי דָוִד • וְשִׁיר אֶגֶד.

ר' ישראל נאג'ארה

(מִתּוֹךְ "מִסְתֵּרֵי יִשְׂרָאֵל", חוֹצֵי מַחְבְּרוֹת לְסִפְרוֹת וְיִסָּא, יִצְחָק בֶּסִיוֹעַ מוֹסֵד חֶרֶב קוֹק)